

בפינתי "פסיכולוגים יוצרים" אני מתכבדת לארח הפעם את נעמי אורבך-שבילי, פסיכותרפיסטית באוריינטציה דאואיסטית, מדריכה ומלמדת גישה זו, מטפלת ברפואה סינית ושותפה בייסוד ובניהול "מכון דמו"ת לפסיכותרפיה של נוכחות וחיוניות".

בעקבות ספרו האחרון של יורי סלע:

From Dualism to Oneness in Psychoanalysis: A Zen Perspective on the Mind-body Question

שראה אור ב־2018 בהוצאת Routledge

נעמי אורבך-שבילי מתארכת אצל צילה טנא

אחת הנגזרות של מהלך זה היא הצורך בבחינה מחודשת של תפקיד הדיבור ומעמדן של **המילים** בטיפול הפסיכותרפויטי. התנועה הזו אל המילים ומהמילים היא הציר שסביבו ייסובו הדברים להלן, ובמידה רבה תנועה זו מסמנת את הטווח שבין דואליזם לאחדות.

אקדים ואומר, שאם ספרו של יורי סלע היה נקרא "מדואליזם לאי־נפרדות בפסיכואנליזה", האתגר שהוא הציב לעצמו היה פשוט יותר ואולי קל יותר להשגה. הבחירה למתוח את המנעד לקצוות: מדואליזם לאחדות, היא כשלעצמה אמירה מהותית, שדורשת בחינה מעמיקה. זוהי בחירה ותעוזה להיכנס לתווך שבין עולמות. בין עולם מערבי הנשען על חשיבה ומבנים רציונליים ואוחז בהם בדבקות כדרך לקדם ידיעה, לבין עולם הגותי המכיר בקיומו של יסוד מהותי בהכרה ובעולם שאינו ניתן למיצוי כ"ידיעה". כאשר במשרעת הזו, בין דואליזם לאחדות, מונחת הפסיכואנליזה, נשאלות שאלות רבות הנוגעות הן ברמה המטא־אורטיט, למתח שבין עמדה פוזיטיביסטית להטיה אל עבר המיסטי, והן ברובד המתודה הטיפולית, למונח **אנליזה**, שעל פי שמה באה לנתח ולהפריד, ולכלי הטיפול העיקרי, תרפיה בדיבור, שמתבקש לשאול באיזו מידה הוא מאפשר מעבר לאחדות.

פרק 56 ב"ספר הדרך והסגולה" (דאו דה צ'ינג, הספר המיוחס ללאו דזה או לאו־צה, לפי התעתיק שנבחר, כאן בתרגומם של ד' דאור ו' אריאל) פותח במילים:

"היודע לא ידבר עליו"

המדבר לא יודע אותו." (לאו דזה, 2007, עמ' 88)

ומי זה "עליו" או "אותו"? הכוונה היא לדאו - המתורגם לעברית כ"דרך", שהיא המושג המטאפיזי המתייחס לאחד והנקרא בהמשך פרק זה "אחדות האפל".

יורי סלע הוא פסיכולוג קליני, פסיכותרפיסט הומניסטי־אינטגרטיבי וד"ר לפרשנות ותרבות. מייסד בית ספר מגע לשיאצו, ושותף בייסוד וניהול "מכון דמו"ת" לפסיכותרפיה של נוכחות וחיוניות. בעברו היה מנהל שותף בתוכנית הכשרה של "פסיכותרפיה אינטגרטיבית מזרח־מערב" בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל אביב. יורי סלע הוא שותף בהקמת "איגוד ישראלי רב־תחומי לפסיכותרפיה" וכיום הוא חבר בצוות פיתוח רעיוני בשירות הפסיכיאטרי בבית חולים העמק וחבר במכון תל אביב לפסיכואנליזה בת־זמננו. יורי מתרגל אומנויות לחימה סיניות למעלה מ־30 שנה ותלמיד זן בודהיזם. פרסם שירה, פרוזה וספרות מקצועית.

התשוקה לדבר על אחדות

הדברים המובאים כאן הם פרק בשיחה ארוכה שיורי סלע ואני (נא"ש) מקיימים כבר שלושים שנה. השיחה החלה כשנפגשנו לראשונה ב"מכון לאקולוגיה אנושית", שבו לימדו שיטות טיפול גופניות כמו שיאצו ורפלקסולוגיה. בשיחה זו נזרעו הזרעים למה שהפכה כעבור כמה שנים להיות שותפות פורייה בינינו במסגרת מכון דמו"ת לפסיכותרפיה מזרח־מערב שאותו הקמנו יחד. באותה פגישה מה שסימן אותנו באופן הדדי כשותפים פוטנציאליים לדרך, היו החוויה וההכרה שהדיכטומיה בין גוף לנפש, כפי שנהוג להתייחס אליה בגישות המקובלות לטיפול נפשי במערב, והדרת הגוף מהמפגש הטיפולי, אינן מתאימות לנו באופן אישי, אך חשוב יותר: הן תורמות לעיוות וליצירת ניכור פנימי תוך־אישי, הן אצל המטופל והן אצל המטפל. יורי ואני, שנינו הפנינו את מבטנו למזרח הרחוק, להגות הדאואיסטית והזן בודהיסטית, ולתאוריה ולמטא־תאוריה של הרפואה הסינית כתשתית לפרדיגמה חדשה של פסיכותרפיה שבה נקודת המוצא היא אי־נפרדות של גופנפש.

ליצירת קשר עם נעמי אורבך-שבילי machon.dmut@gmail.com naomiu666@yahoo.com

המאמר מבוסס על הרצאה שניתנה בערב עיון לכבוד השקת הספר במאי 2018 ב"תולעת ספרים".

בתרגומם של 'גראוזה וח' קלעי זה אף נשמע חותך יותר:

"היודע לא ידבר

המדבר לא ידע.

...

זה קרוי אחדות מסתורית". (לאו־צה, 1973, פרק נ"ו, עמ' 96)

כלומר, הדאו, האחדות, מאופיינת ככזו שאי־אפשר לדבר עליה, כזו המצויה באפלה, במסתורין, בערפל, ומכאן שאם נתפתה לדבר עליה נסמן את עצמנו כ"לא יודעים". ההכרה בכך שהאחד או אלוהים אינו ניתן להמשגה וחומק מכל הגדרה מוכרת לנו גם מהדתות המונותאיסטיות, ומקבלת ביטוי חד בתהילים סה ב: "לך דומיה תהילה".

אך ההכרה הזו אינה גומלת אותנו מהתשוקה לדבר, וכך נולד הפרדוקס שבו למרות שעצם הדיבור מפר את תודעת האחדות, וממסמס כל רסיס חוויה של אחדות, ישנה תשוקה לתת לה ביטוי וקיום בדיבור. בשבריר השנייה שלפני הדיבור התודעה יכולה עדיין להיות אחת עם מושאה, אך ברגע שבו אנו מדברים, השפתיים נפרדות (זו אינה שפה אלא שפתיים...), הפה נפתח ו"דבר" חומק החוצה. ומיד ישנו "דובר" וישנו הדבר שעליו מדברים, וישנה המילה (בלשון ימינו: מסמן ומסומן). לאו דזה בפרק מ"ב מתאר זאת כך:

"דאו מוליד אחד

אחד מוליד שתיים

שתיים מוליד שלש

שלש מוליד את רבוא הדברים". (לאו־צה, 1973, עמ' 82)

וואנג ב, הפרשן הגדול של לאו דזה, מבאר: "... לאחד אפשר לקרוא 'אינסוף', משקרואנו לו אחד, האם נוכל עוד לומר שאין מילים? יש מילה ויש אחד, האם נוכל עוד לומר שאין הם שניים? מהאחד והשניים נולדים השלושה ... לכן ריבוא הדברים נולדים ואני מכיר את אדונם" (לאו דזה, 2007, עמ' 74 הערה א').

האחד הוא האין, אין בו מובחנות ולא ניתן לדבר עליו. כפי ששמענו, עצם הדיבור עליו מעביר אותנו לדואליות וממנה היישר לריבוא הדברים, לפרטי הפרטים מהם מורכב היקום, מהם מורכבת מציאות חיינו והווייתנו הפנימית.

במובן מסוים הדיבור הוא זה שמכונן את "היש", את עולם התופעות כפי שהוא נגלה לנו. באמצעות הדיבור אנו יכולים לנשום לרווחה: יצאנו מהעמימות, מהערפל ומהדומיה. יש במה לאחוז. באמצעות החושים אנו קולטים רשמים שונים המתגבשים לאובייקטים, אנו קוראים להם בשמות, מסמנים אותם וצוברים ידע. בידע הזה יש אבחנות ברורות, וכאשר - שוב באמצעות השפה - אנו מתקשרים בינינו, נוצרים צירופים חדשים ואיתם מבני תודעה ומשמעות, וכל

אלה הופכים להיות נכסים מנטליים שניתן לאחוז בהם. קרקע בטוחה להישען עליה.

במילים אחרות, הפירוק וההפרדה אומנם משכיחים ומרחיקים את חוויית האחדות, אך הם מעניקים לנו בהירות, גבולות ומידה של שליטה. אנו יודעים, ויותר מכך, אנו "יודעים שאנחנו יודעים". תחושת הריחוף העוברי מתרחקת. האינדבידואליות מתגבשת וסימני ההיכר שלה ברורים. אנו עומדים יציבים יותר, נבונים יותר... ומעט בודדים.

ייתכן שבנקודה זו התהוותה ההפרדה הדואליסטית המחמירה. הבחנה שבראשיתה לא הפרידה בין גוף ונפש אלא בין מה שהוא בר המשגה לבין מה שעל פי מהותו אינו בר המשגה; בין תוכני תודעה הנתונים בקשרים סיבתיים וכלולים במודל רציונליסטי (חשופים לעיניו של כל מתבונן "אובייקטיבי"), לבין תוכני תודעה המופיעים בחוויה מיסטית. ויליאם ג'יימס, בספרו "החוויה הדתית לסוגיה", הצביע על כמה סימנים המאפיינים את החוויה המיסטית. הראשון בהם הוא: "שאינן להביעה במילים ... מכאן שרק מי שזכה למצב זה דרך חוויה בלתי־אמצעית מכיר את איכותו: אך אין הוא יכול למסור אותו, או (למסור) על אודותיו לזולתו..." (ג'יימס, 1969, עמ' 249-250). בכך הוא דומה למצב הרגשה. וסימן שני: בעיני בעל החוויה המיסטית זה אינו רק מצב הרגשה אלא גם מצב ידיעה "שבו מתגלים לאדם מעמקי אמת כאלה, שאינם כלל לפי תפיסתו של השכל ההיקשי", הרציונלי (ג'יימס, 1969, עמ' 250). כלומר, ישנו מרחב תודעה פנימי, מרחב העוסק באחד או באחדות, שהן החשיבה הרציונליסטית (סיבתית) והן השפה עצמה אינם יכולים לייצג אותו.

כאן שבה ועולה השאלה מה מקור התשוקה לדבר על אחדות. ואני מבקשת להפנות את תשומת לבנו למילה: אחדות.

לפני שנים לא מעטות כשהמינוח גוף־נפש החל לחלחל למרחב הטיפולי, מסמן את כניסת הגוף לשדה הטיפול הנפשי, חשבתי על כך, שמנקודת מבטה של הרפואה הסינית זו בשורה קטנה, מפני שהם מעולם לא היו נפרדים. ולמען האמת ניתן לומר, שגם בארצות המערב לא נצפתה נפש מגיעה לקליניקה ללא חיבור לאיזה גוף...

זה לא מפני שברפואה הסינית לא מבחינים בין איברים פיזיים לתנועות רגשיות, גם אם המינוח שונה מאשר אצלנו, אלא מפני שהן אלה והן אלה נחשבים כענפים שונים או פירות שונים המתפתחים על עץ אחד. במילים אחרות, ישנו "שלישי" הנקרא צ'י, חיוניות, והוא נמצא מאחורי כל גילויי החיים, הן הפיזיים והן הנפשיים, ואם כך, ניתן לראות את הצ'י לא "כשלישי" אלא כ"אחד" הקודם להם. מטא־אוריה כזו מעלה את השאלה האם היחסים בין הגוף לנפש יפורשו כאחדות או כאי־נפרדות? כלומר, כמצב שבו הם כרוכים זה בזה, נתונים זה לצד זה אך בכל זאת מתקיימים כשניים שונים.

אך אנו יכולים לאסוף את השיירים שלה, את העקבות שהותירה, לשרטט את קווי המתאר שלה בשדה ההכרה, ולחלוק אותם עם זולת קשוב. הכישלון המובנה בעצם הדיבור על אחדות, אינו נוטל את החדווה מעצם ההתכנסות להרהורים על אודותיה, ולציור שלה באמצעות סמלים (שלום, 1980). והרהורים אלה אינם רק מהדהדים את החוויה שהייתה, או את תכניה הפנימיים או האישיים של התודעה, הם גם מקרינים ומשפיעים על האופן שבו אנו תופסים מכאן ואילך את עולם התופעות הגלוי לנו. ההתבוננות בעולם שיש בו נפרדות או דואליות מתוך הכרה באחדות שקודמת לו, היא השראה הנותנת לתופעות עצמן (לריבוי) משמעות אחרת. האזכור של שיר השירים אינו מקרי. הבחירה לדבר על אחדות היא במהותה העמוקה מהלך ארוטי - ההשתוקקות לגעת במה שאינו מושג. לכמיהה הזו יש חיים משל עצמה, והיא אינה תלויה בשאלה: מה בסוף נשיג?

אני מרשה לעצמי לשער שתשוקה כזו עומדת מאחורי הבחירה הלא פשוטה של יורי סלע לעסוק בספרו במפנה מדואליזם לאחדות, ולא רק במפנה מדואליזם לאי-נפרדות.

את פרק הדברים האחרון אני רוצה להקדיש למעשה הטיפולי, לאופן שבו סוגיית האחדות והדואליות רלוונטית ונוכחת בקליניקה, כמו גם התשוקה לדבר.

צינתי קודם, שעדיין לא נצפתה נפש מתדפקת על שערי הקליניקה ללא גוף, אך בהחלט פגשנו אנשים שנפשמם וגופם זרים זה לזה, ולכאורה לא מתקיימת כל זיקה בין חוויותיהם הרגשיות לתחושותיהם הגופניות או לעצם נוכחותם בגופם. הנרטיב של הנפש נתפס כעיתר משמעות ומזמין התבוננות מעמיקה, ואילו הגוף, בעיקר כשהוא שקט ואינו מייצר מצוקות, "סתם נמצא שם". מודרכת שלי, פסיכולוגית קלינית שלמדה גם פסיכותרפיה גופנית, הגיעה בתחושת דחיפות לפגישת הדרכה: היא צריכה לדבר על מטופל שעד כה לא הביאה להדרכה. המטופל נמצא אצלה בטיפול למעלה משנתיים, מגיע לכל פגישה כשהוא עולה על גדותיו, עם רשימת דברים שעליהם חשוב לדבר. החיים סוערים ומאתגרים, ותמיד יש משהו שצריך להבין, עכשיו! ולעיתים קרובות להתיר ולהרגיע. המטופל אוהב ויודע לדבר, מעריך את ההקשבה שלה, וכאשר הוא נותן לה לדבר, הוא בולע כל פירוש. הוא לא מפספס פגישות. רווק באמצע שנות השלושים, אקדמאי. נמשך לדיונים אינטקטואליים. לשאלתי מה התחושה שלה בפגישות, היא אמרה שעבורה זה שונה מכל טיפול אחר. היא מתארת תמונה שבה הם כאילו עולים בכל פגישה על קרון רכבת. לפעמים הנסיעה נינוחה, לפעמים מהירה, לפעמים מאוד מהירה... תמיד עוצרים בחדות ונפרדים על הרציף.

שאלתי אם היא נושמת בפגישות? "קצת... אבל ברור, שיחד הם לא נושמים..."

ומה ייצר כעת את תחושת הדחיפות? - לקראת סוף פגישתם

בספרו, יורי סלע בוחר לדבר על המפנה **מדואליזם לאחדות** בפסיכואנליזה, ואני רוצה להתעכב על משמעותה של בחירה זו, בהינתן אי-האפשרות שהצבענו עליה לדבר על האחד. אך עוד קודם אחזור ללא-אדזה ולפרדוקס המונח בעצם כתיבת הדאוו דה צ'ינג. הספר בנוי מ-81 פרקים, ומילות הפתיחה שלו בפרק הראשון מצביעות על מגבלתו המהותית של הדיבור:

"דאוו, אשר תוכל להגדירו,

אינו דאוו נצחי.

שם, אשר תוכל לכנותו,

אינו שם נצחי." (לא-אדזה, 1973, פרק א', עמ' 29)

ואחריהן נפרשים פרקי הספר שבהם הוא חוקר ומדבר על הדרך והסגולה, על הדבר, שכפי שהוא מעיד, לא ניתן לדבר עליו באופן ממצה. ואז, בפרק האחרון, הוא אומר במעין סיכום הנאמן לדברי הפתיחה:

"דברי אמת אינם יפים,

דברים יפים אינם אמת..." (לא-אדזה, 1973, פרק פ"א, עמ' 123)

אם כך, מה מניע את הכתיבה על דאוו? הרי במהלך הספר כולו לאו דזה אינו נוטש לרגע את המודעות לחלקיותה של הידיעה, ולמגבלות הדיבור. כלומר, לחוסר האפשרות לומר דבר ממצה על הדאוו, על האחד. היכן נולדת התשוקה בכל זאת לדבר, ומה מקור ההזדקקות לומר דווקא במילים את מה שלא ניתן לומר? זה המקום להזכיר את התכונה השלישית שג'יימס מצייין כמאפיינת את החוויה המיסטית: "ארעיות ... מצבים מיסטיים אינם יכולים להמשך זמן רב. חוץ מבמקרים נדירים אין הם נמשכים למעלה מחצי-שעה או שעה ... ומשעברו גבול זה הרי הם שבים ונבלעים בתוך צורה פגומה..." (ג'יימס, 1969, עמ' 250).

שלוש התכונות של החוויה המיסטית, או של החוויה הבלתי אמצעית המעוררת בנו את האינטואיציה בדבר קיומה של אחדות, מותירות את האדם במקום מתעתע. מצד אחד, החוויה שעבר קיימת בתוכו כאירוע יקר שאין דומה לו, או כהתחורות של אמת, ומצד שני, הוא יתקשה מאוד לחלוק אותה במילים באופן שיהפוך את הזולת לשותף בחוויה. גם בינו לבין עצמו, המעבר החד שהוא עובר, בשיבה מאותה חוויה מפעימה וייחודית לשגרת היומיום, מותיר אותה כחלקה נפרדת בתודעתו.

כאן נולדת התשוקה לדבר על אחדות. לדעת שמה שאנו מבקשים לומר אי-אפשר לומר, ובכל זאת: נאמר! מפני שהמילים אינן משרתות רק המשגה מרשימה או כושלת, הן גם משמשות כעדות ותיקוף לדבר שהיה. משב התודעה הזה אולי חלף, או בלשון שיר השירים: "דודי חמק עבר" אך הוא נוכח בתוכנו, ולפחות את צילה של חוויית האחדות אנו מבקשים לקיים. החוויה עצמה חומקת

בפסיכותרפיה גופנית, דבר שלא היה לו כל נוכחות בטיפול זה. בפגישתם הבאה, במקום לדבר על מה שהיה היא הציעה שיעשו עבודה עם הגוף. המטופל שתק, ואחר כך נענה ברצון. באותה פגישה לא היה לכך כל ביטוי מעשי, אך משהו בחדר התרחב, ההכרה בנוכחות הגוף הביאה עימה אפשרות להשתוות ולהתבונן פנימה. בתחושתה, הרכבת האטה.

הניסיון לקיים את הטיפול הנפשי בנישה נפרדת מחוויית החיים השלמה, אינו צולח כאשר ההגנות ועימן ה"שריון" הנרכש של האני הופכים להיות מוצקים, והטיפול נחוה כהתחפרות והתנדפקות על שערים סגורים. הפנייה, או ליתר דיוק, השיבה למרחב אורגני שבו כלל משאבי החיים נוכחים ביחד ועומדים לרשות האדם, מציעה לנפש תנועה חדשה באמצעות הגוף. עצם הופעת התנועה, חיצונית או פנימית, מטשטשת את ההפרדה הדואלית, ומאפשרת לביטוי העצמי להיות בורזמנית "גופנפשיים".

במהלך הקריאה בספרו של יורי סלע, אפשר לתהות ברמה הפילוסופית אם התפנית שאותה הוא מתאר היא אכן מדואליזם לאחדות בפסיכואנליזה או מדואליזם לאי-נפרדות. יתר על כן, אפשר להקשות ולשאול האם פסיכואנליזה, בהיותה פרקטיקה המתמקדת ביחיד, אינה מייצרת קונפליקט עם עולם הגותי-אחדותי. עם זאת, עצם הבחירה לעסוק בתפיסות של אחדות בהקשר של טיפול, מעבר לעניין התאורטי שהיא מעוררת, מהווה השראה חשובה להתבוננות בעולם שבו אנו חיים ופועלים. המפגש הקליני עם ריבוי הקולות והמופעים של היחיד מקבל משמעות והקשר אחרים כאשר מאחוריו עומדת תפיסת עולם אחדותית, תפיסה המעצבת גם את האופן שבו המטפל מבין את מקומו. במובן זה, הדיבור על אחדות אינו רק מימוש של תשוקה, אלא עצם הדיבור הופך לכוח מחדש, מפרה ומניע.

בפרק "אנרגיית התשוקה" המופיע בספר "על התשוקה" (בעריכת ז'אק אנדרה) סוקר ז'אן קורנו את גלגליה של מילה זו ואת ריבוי התחושות שהיו מקושרות אליה. בראשית דבריו של קורנו הוא מצביע על העוצמה שלה ועל היותה דו-משמעית ורוויית סתירות, ובלשונו: "פעם מטילה אימה ופעם מעוררת השראה" (קורנו, 2007, עמ' 17). תשוקה היא איכות המופקעת מגבולות ומגבלות, ומניעה את היחיד לצאת מגבולות עצמו. המסע אליו יורי סלע יצא בכתיבת ספר זה, הצריך את מנוע התשוקה כדי לנוע בין יראה להשראה.

האחרונה הבחור התנפל עליה בזעם: "אני לא מבין מה אני עושה פה... באתי כדי לטפל בשאלת המיניות שלי ואת לא מתייחסת לזה... בשביל מה אני בא..." וכו' וכו' זה נמשך דקות ארוכות. ככל שחשבה על זה לא הצליחה להבין מאיפה זה הגיע, וגם אינה יודעת לומר מה טלטל אותה כל כך, ומאין התחושה שמשוה מתפורר.

ישבנו בשקט, נותנות לדברים לשקוע, מכונסות כל אחת בעצמה. לפתע היא אמרה, "משהו לא נוח לך. הרגל שלך זזה בחוסר מנוחה". לא הייתי ערה לכך. "נכון", השבתי, "משהו לא נתן לי מנוחה... אך אינני יודעת מה".

שאלתי איך הם יושבים? בכורסאות. שאלתי על עבודה סביב העברה והיא קפצה: אין! בפעמים שניסתי להעלות משהו סביב מה שקורה בחדר, הוא היסה אותה: "הקשר שלנו לא חשוב... יש לי דברים דחופים שצריך לעבוד עליהם". הרגשתי איך הגוף שלי נרגע ומרפה. ראיתי אותם בעיני רוחי נוסעים בקרון רכבת סגור, שבוע אחר שבוע. כדבריה, הנסיעה נעימה. מהירה. מדברים. אין רגע שקט. נמצאים יחד ובכל זאת בנפרד.

מה מאפשר לזה להתנהל כך שבוע אחר שבוע במשך שנתיים? תהיתי אם הדיבור האינטנסיבי והפירושים המספקים תובנות חדשות הם חומר הבעירה של הטיפול, כמו קו ייצור ל"ידיות מנטליות", שניתן לאחוז בהן, להרגיע את תחושות התסכול או החרדה שצפו, ולהמשיך להימנע מכל התבוננות פנימה. נזכרתי בדבריו של בולאס על וויניקוט:

"בהקשבה לאנאליסאנטים הוא מצא שכמעט כל מה שנאמר היה פטפוט... מנקודת המבט שלו, לכל אדם יש אני אמיתי, אך זה היה בלתי אפשרי למצוא דרך לאותו עצמי אמיתי, מתוך הקשבה לדיווח היומי על חייהם. הוא האמין שאסוציאציה חופשית היא מכשול, המייצר רצף רעיונות שאינם יותר מאשר הגנה אומניפוטנטית וסימן לחרדה. הניסוי שוויניקוט עשה, היה לדרוש, או באופן אמפתי יותר, לומר למטופליו לשתוק... השתיקה עבור וויניקוט [לא שימשה כדי להעצים חרדה וכך לגרום למטופל לדבר, אלא] הפכה להיות המדיום העיקרי באנליזה. (הפציינט יכול היה לשתוק ימים, שבועות או חודשים, מבלי שתופענה ציפיות של העברה). עבור וויניקוט, השתיקה הייתה השפה של מצב ההווייה המוקדם ביותר". (Bollas, 2013, pp. 77-78, תרגום שלי)

עד כאן בולאס. הזכרתי למודרכת, שהיא השתלמה גם

מקורות

1. לאו דזה (2007). ספר הדאו. תרגום: ד' דאור ו' אריאלי, הוצאת חרגול.
  2. לאו-צה (1973). דאו דה צ'ינג. תרגום: י' גראוזה וח' קלעי. מוסד ביאליק.
  3. קורנו, ז' (2007). אנרגיית התשוקה. בתוך ז' אנדרה (עורך), על התשוקה (עמ' 17-30). תולעת ספרים.
  4. ג'יימס, ו' (1969). החוויה הדתית לסוגיה. מוסד ביאליק.
  5. שלום, ג' (1980). פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה. מוסד ביאליק.
6. Bollas, C. (2013). *China on the Mind*. Routledge.